

Харченко Георгій Георгійович,
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЧОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ

Після оновлення у 2000-х роках речового права України у правозастосовній сфері вже накопичений чималий досвід, який, без сумніву, потребує критичного аналізу, з метою побачити як позитивні, так і негативні наслідки проведеного реформування, оцінити дієвість запроваджених нових підходів, речово-правових конструкцій і правових норм, зміст яких звичайно може потребувати удосконалень з огляду на сучасну практику цивільного обороту.

Сьогодні, насамперед, слід визнати неприйнятною ситуацію, коли багато правознавців по-різному ставляться до оцінки цивільних прав як речових, часто визнаючи їх речовий характер тільки на тій підставі, чи вказані вони у вичерпному переліку речових прав у законодавстві чи ні.

З огляду на такі обставини вбачається доцільним визначити поняття суб'єктивного речового права у цивільному законодавстві України, коли речовий характер цивільних прав має визначатися не за вичерпним переліком у законодавстві, а за кваліфікаційними ознаками, які повинні міститися в дефініції суб'єктивного речового права, (абсолютність речових прав; самостійне і самодостатнє правове панування особи над об'єктом; майновий характер речових прав).

Тривалий час одною з головних ознак з догматичних позицій права визначався й об'єкт речових прав – індивідуально визначена річ. Проте сьогодні в контексті наявного у світовому законодавстві досвіду можна констатувати, що коло об'єктів для речових прав насправді може не обмежуватися лише речами. У різних країнах воно може розширюватися і завдяки нематеріальним благам.

З усвідомленням цього, порівнюючи наявний в цьому питанні світовий досвід, у тому числі в його історичній ретроспективі, стає зрозумілим, що об'єкт для речових прав є умовною ознакою, оскільки характеризує лише сучасний стан юридичного буття в країні, а тому з доктринальних позицій у правовій дефініції прив'язування речових прав до конкретного виду об'єкта цивільних прав є недоцільним. Раніше це була лише індивідуально визначена річ, сьогодні вже і майнові права. Надалі цей перелік також може бути розширений.

Отож, при визначенні кваліфікаційних ознак речових прав акцент має бути зроблений не стільки на прив'язуванні речових прав до якогось конкретного виду об'єкта, скільки на можливості встановлення щодо такого об'єкта на рівні законодавства притаманного речовим правам правового режиму панування над ним.

З огляду на можливу зміну підходу визначення речового характеру цивільних прав за кваліфікаційними ознаками речових прав, обов'язково постане питання і доцільності дії у речовому праві України принципу *numerus clausus*. У глобальному світі він є завадою для розвитку цивільного обороту, в основу якого покладена ідея лібералізму, що передбачає і дещо іншу філософію правового регулювання речових відносин – надання їх учасникам якомога більших правових можливостей, відхід від усталеної в нашій ментальності практики нав'язування чужого вибору всім іншим.

Зрозуміло, що різновиди речових прав мають визначатися не за переліком у законодавстві, а за кваліфікаційними ознаками цих прав, оскільки кожний різновид речових прав насправді тому і є таким, оскільки має свої власні, відмінні від інших, характеристики та зміст. Усе це зумовлює потребу приділити окрему увагу в законодавстві кожному виду речових прав, який буде законодавчо визначатися.

Замість принципу *numerus clausus* у цивільному праві має діяти принцип свободи здійснення речових прав: *«у здійсненні суб'єктивного речового права дозволено все, що не забороняється законом»*. Його зміст передбачає можливість не лише самостійно, на власний розсуд реалізовувати суб'єктивне речове право в межах наявних у особи правомочностей, а й визначати зміст речового права, що передається іншій особі.

Взагалі, слід звернути увагу, що у цивільному законодавстві України спостерігається недооцінка ролі спеціальних принципів у галузі права, зокрема, у речовому праві України. З аналізу положень Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦКУ) вбачається, що у кодексі принципи цивільного законодавства не структуровані та не систематизовані належним чином. Відповідно є доцільність законодавчо визначити систему принципів речового права України, введення яких у цивільне законодавство України дало б змогу вдосконалити механізм правового регулювання цивільних відносин у сфері речового права України (принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речових прав, принцип добросовісного набуття речових прав, принцип злиття речових прав, принцип старшинства речових прав, принцип пріоритетності здійснення речових прав та ін.).

Окремим відкритим питанням для дискусії є система речових прав у Цивільному кодексі України. Визнаючи пріоритет права власності над

іншими речовими правами, законодавець так само прописує і відповідні положення кодексу, де правове регулювання відносин з прив'язкою до інших речових прав відбувається за залишковим принципом – є, приміром, глава щодо захисту права власності, але немає глави щодо захисту речових прав. Отож, знову постає давня проблема вітчизняної цивілістики, коли правом власності, по суті, підміняється все речове право. Однак штучне підтримання дихотомії у системі речових прав насправді не відповідає ані самій природі цих прав, ані вимогам сьогодення, оскільки сама система речових прав у цивільному законодавстві має бути побудована з огляду на самостійний характер кожного різновиду речових прав, що виключатиме у праві протиставлення праву власності всіх інших речових прав і зумовлює недоцільність класифікації речових прав у законодавстві, зокрема, їх поділу на право власності та речові права на чуже майно. Терміни «речові права на чуже майно» або «обмежені речові права» мають прикладне значення хіба що для правової науки, тоді як у законі під кожен різновид речових прав має бути прописаний окремий правовий режим панування над майном. Отже, вбачається доцільним введення у Цивільний кодекс України загальних положень про речові права, в які б увійшли й ті окремі норми, що зараз прив'язані виключно до права власності (наприклад, гл. 29, ст.ст. 330, 347, 388 ЦКУ).

Наприкінці, хочеться ще раз наголосити, що сьогодні в Україні вже сформувались усі передумови для критичного переосмислення цивілістичною наукою сучасного стану вітчизняного речового права, для приділення значно більшої уваги основам речового права як таким. Вже недостатньо досліджувати окремі проблемні питання речового права без розгляду їх у всій сукупності взаємозв'язків і зумовленості з самою природою речових прав. Звідси й постає завдання заглибитися в первісний базис речового права, не обмежуватися окремими сферами, а почати з переосмислення постулатів самої доктрини – теорії речового права з позиції відповідності її положень реаліям сучасного життя та потребам самої людини і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV.
– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.